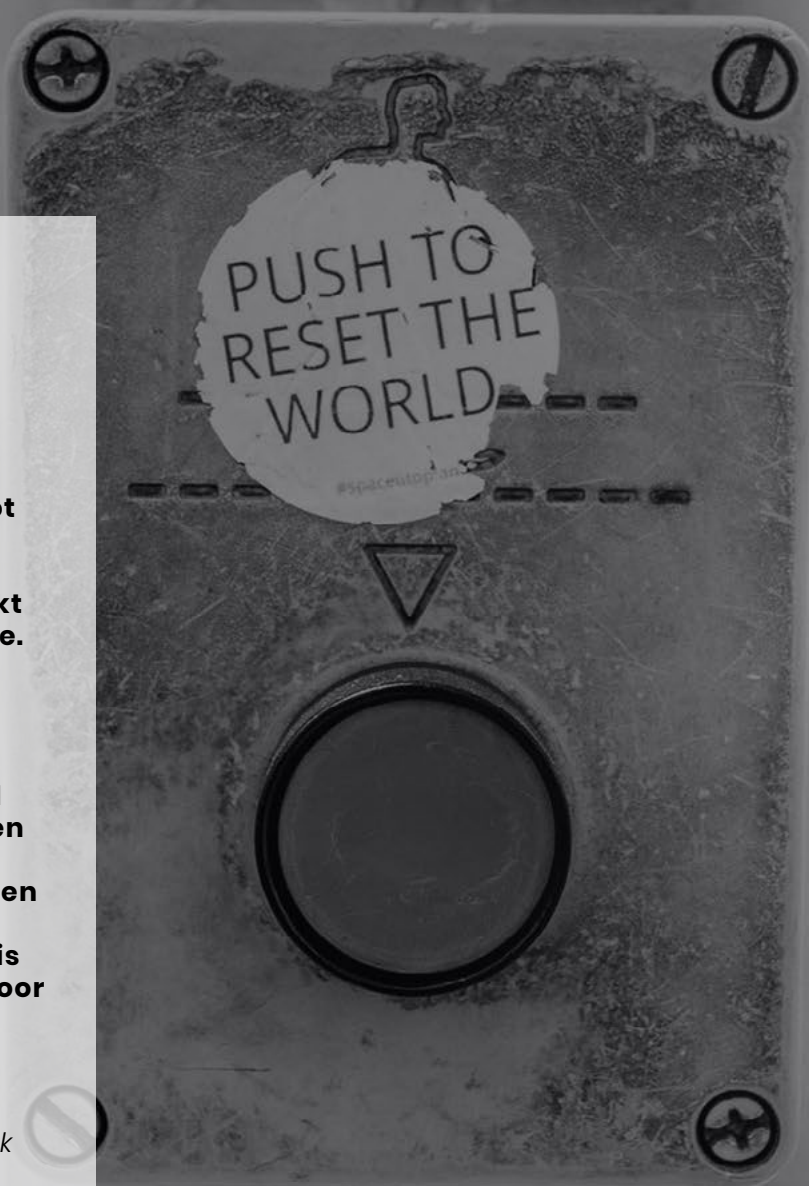

DRIE HANDVATTEN VAN TOEKOMSTDENKERS OM ELKE STORM TE DOORSTAAN.

Maart 2020. De wereld komt door de corona crisis piepend en krakend tot stilstand. Van de een op de andere dag is werken op kantoor niet meer de norm. Bezoek aan een supermarkt wordt een uitje, maar wel in je eentje. De nachten zijn stil, de straten zijn leeg, de ziekenhuizen overvol. De premier houdt een toespraak over de nieuwe regels, we moeten vanaf nu anderhalve meter afstand houden, onze handen stuk wassen en zoveel mogelijk thuis blijven. Lector Designing the Future Tessa Cramer en docent trend research Saar van der Spek gaan op zoek naar de betekenis van stilte, bezinning en traagheid voor toekomstdenken en creativiteit in tijden van crisis en onzekerheid.

Door: Tessa Cramer en Saar van der Spek

Op het moment dat de corona crisis in alle heftigheid losbarst gaat het lectoraat designing the future van start. Alle oorspronkelijke plannen worden opzijgeschoven, in plaats daarvan startten we een corona taskforce met als doel om de nieuwe vragen die zijn ontstaan te adresseren. Aanleiding zijn de studenten van Fontys ACI die onverwachts een onzekere tijd tegemoet gaan. Onze studenten noemen we creatieve professionals. Het werkveld waar zij na hun studie terecht komen is opeens in diepe mineur. De festivals zijn afgeblazen en culturele instellingen zijn maanden dicht. Tegelijkertijd is een nieuwe generatie creatieve denkers en doeners harder nodig dan ooit, ondernemers en organisaties uit diverse sectoren moeten alles uit de kast halen om hun publiek op nieuwe manieren te bereiken. De taskforce is erop gericht om ACI studenten en medewerkers bij te staan in deze nieuwe tijd. In die taskforce vonden wij elkaar in onze zoektocht naar de verhalen achter de veranderingen waar we mee te maken hebben gekregen en nog zullen krijgen: verhalen over verstilling, traagheid,

creativiteit en veerkracht in tijden van onzekerheid. In dit interactieve artikel nemen we jullie mee in de gesprekken die we de afgelopen maanden hebben gevoerd.

Door de vertraging die optreedt in de eerste weken van de lockdown voelen we een sterker begrip ontstaan voor wat ertoe doet. Wat is nog belangrijk als alles stilvalt? Gaan we terug naar de kern? En wat is dat dan precies? Hoe komen we daar? Wat is daarvoor nodig? We vonden elkaar in de kracht van het goede gesprek dat we niet met zijn tweeën maar met veel meer collega's voerden. En ook buiten de taskforce voerden we gesprekken. In verschillende groepen, op verschillende podia. Het gesprek over de betekenis van deze crisis. Over wat er gebeurt als de tijd van de ene op de andere dag wordt stilgezet. Achteraf constateerden we dat er drie thema's terugkeerden in elk van de gesprekken, 1. de rol van vertraging in creativiteit, 2. minder hoeven en 3 de kunst van het niet-weten. Deze thema's riepen veel bij ons op, zowel frustratie als verwondering en veel discussie. We

hebben de hoop dat, door het delen van onze zoektocht we onze lezers ook helpen met reflecteren op hun eigen vragen. We bieden met de drie thema's drie handvatten die kunnen helpen om het oog van de storm te doorstaan. We zien dit interactieve artikel als een tijdsdocument, als een manier om ons eraan te herinneren dat in één dag alles kan veranderen en onszelf vervolgens af te vragen hoe wij daar mee omgaan.

DE ROL VAN VERTRAGING IN CREATIVITEIT

Dingen die ertoe doen doe je niet in een keer. Goede ideeën hebben tijd nodig. Door de lock-down ontstaan er nieuwsgierigheid naar de vraag: waarom toch die haast? Mogen wij onszelf de tijd gunnen je onze wijsheid te horen, aan te raken, te ontwikkelen? Waarom doen we dat niet al als vanzelfsprekend? Waarom is die aandacht voor de vertraging in praktijk eerder de uitzondering dan de regel? In de gesprekken met de taskforce komen we vaak terug bij het onderwijs dat we geven. Hoe zit het met het tempo dat we aanhouden? Gaan we snel of juist langzaam? Dat ervaart elke student ongetwijfeld weer anders, wat de docenten wel constateren is dat we tot dan toe nauwelijks de tijd hebben genomen om traagheid haar werk te laten doen in het (virtuele) klaslokaal. Creativiteit laat zich niet afdwingen, maar met allerlei werkvormen en afgebakende tijdsloten doen we dat wel.

[SAAR]

In de eerste dagen van de 'intelligente lockdown' ben ik gaan lopen. En velen met mij. Rond vier uur 's middags raakten wandelpaden overbevolkt. Net als ik hadden kennelijk al die thuiswerkers een beetje frisse lucht nodig. Weg van het beeldscherm. Een frisse wind door de gedachten. De lente zat in de lucht en op straat heerste een soort solidariteit. Mensen zeiden elkaar vriendelijker gedag dan ik gewend was. Alsof wij wandelaars nu besloten hadden dat als we onze collega's en vrienden niet mochten ontmoeten, we maar extra aardig moesten zijn voor elkaar. Aandacht is voor mij een belangrijk ingrediënt van traagheid. Als je - al dan niet uit noodzaak - gedwongen bent te vertragen is er onherroepelijk tijd om vragen met meer aandacht tegemoet te treden en tijd te nemen voor het antwoord. Dat blijkt uit het [artikel van Taco Börger in NRC handelsblad](#) dat ik aanhaal in mijn visuele podcast Traag-tijd: het zien van dingen die je eerder niet waren opgevallen. Het opnieuw leren kijken. En dat is niet makkelijk. Dat is een vaardigheid die je misschien

zult moeten trainen. Een mooi boek dat daarbij kan helpen is [Paradijs in de Polder](#) van Arita Baaijens. Jaren zwierf zij door afgelegen regio's waaronder de Sahara en Siberië. Zij leerde er anders kijken naar landschappen. Zij leerde om te luisteren naar en leren van de natuur. Zij heeft het over het raadsel van niet-weten. Haar boek biedt niet alleen een fascinerend kijkje in haar prachtige reizen maar geeft ook oefeningen mee waardoor je beter kunt leren kijken naar je eigen omgeving. Of dat nu stad of land is. Zij leert haar lezers aandacht hebben en nodigt ze uit tot verwondering en ontdekkingsreizen in eigen omgeving. Om uiteindelijk de band tussen mens en landschap te herstellen, iets wat in coronatijd alleen maar waardevoller en belangrijker is geworden.

Gefascineerd door het effect van het lopen verdiepte ik me bovendien in de filosofische bespiegelingen van Frederic Gros in zijn populaire boek 'Wandelen'. Hij schrijft: 'Snelheid is een illusie, want je denkt dat je er tijd mee wint [...] maar haast

en snelheid versnellen de tijd, die vlugger voorbijgaat. Twee uur lang haasten maakt je dag korter. [...] Traagheid is in perfecte overeenstemming zijn met de tijd' en 'Het uitrekken van de tijd verdiept de ruimte'. Dat sluit goed aan bij de trend die mijn oud-studente Anne Meesters, een van de huidige lichte graduates, een tijdje terug beschreef in haar bijdrage Pleidooi voor Versloming in de bundel [Places for People](#): zij breekt een lans voor prikkelarme, natuurlijke plekken, waar het toenemende aantal stedelingen zich echt kan ontspannen: een plek voor stilstaan en ademhalen. Ik denk dat dat is wat ik voelde, een paar weken na de eerste shock van het niet kunnen bevatten: versloming. Ik weet niet goed hoe ik het precies moet omschrijven, maar het was alsof mijn leef-tempo weer in overeenstemming raakte met de natuurlijke tijd en cyclus van de aarde. Hoe voelde dat voor jou?

[TESSA]

Ik liep ook mee in de stoet, zij aan zij op anderhalve meter afstand de natuur in. Ik vond het bijzonder om te constateren dat op het moment dat we in crisis zijn, de natuur toevlucht biedt. De bomen oordelen niet, de planten staan er, de bloemen blijven bloeien. Op veel van die dagen was de lucht strakblauw, ik wist niet of het me opviel omdat ik nu de tijd nam om te kijken of omdat de natuur ons een cadeau gaf en de regen achterwege liet. Mijn besef van tijd veranderde, ik was meer én minder bezig met tijd. De dagen gingen op elkaar lijken, waardoor ze voorbij leken te vliegen maar tegelijkertijd ervoer ik de tijd veel sterker. Dat deed me denken aan het boek Kairos van Joke Hermsen, ik leerde dat we Chronos kunnen zien als de lineaire, meetbare tijd - die is nu dominant. We delen onze dag minutieus in, en gebruiken onze tijd zo optimaal mogelijk. Hermsen beschreef dat we [Kairos](#), de god van 'het geschikte ogenblik' vergeten. Ze noemt het bevlogene tijd. Tijd die geen tijd

kent. Die bevlogene tijd is voor mij op een alledaagse dinsdag niet meteen binnen handbereik. Maar door de collectieve retraite begon ik opeens veel meer gevoel te krijgen waar Hermsen op doelt. De tijd vertraagt en versnelt, de tijd is minder de klok en meer de strakblauwe lucht.

Tijdens het wandelen kwam [Braiding Sweetgrass](#), een autobiografisch boek van botaniste Robin Wall Kimmerer, vaak bij me op. Zij beschrijft daarin haar zoektocht naar haar eigen 'becoming', van een jong meisje met een inheemse achtergrond die aardbeien plukte als cadeau aan haar ouders, tot ijverige studente die meer wilde leren over botanie omdat ze zo benieuwd was waarom de aster en guldenroede' naast elkaar groeiden. Zij werd daarop aangesproken, echte botanisten hielden zich niet bezig met de esthetiek van planten en bloemen, als ze dat wilde onderzoeken kon ze beter naar de kunstacademie gaan. Kimmerer bleef

studeren en werken aan de universiteit, heel geleidelijk liet ze haar eigenzinnige vragen los. Pas na het afronden van haar proefschrift constateerde Kimmerer tijdens een excursie met studenten dat zij hen alleen de namen van de planten had geleerd maar niets had gezegd over de liedjes die planten kunnen zingen. Bloemen geven kleur, en planten bieden troost - mits we dat toelaten. Het zet me aan het denken over wat we in het onderwijs belangrijk hebben gemaakt.

MINDER HOEVEN DOEN VAN ONSZELF

Elke week ontmoeten we elkaar in MS Teams. Er is geen agenda, doorgaans wordt dat gezien als een probleem, nu was het een uitkomst. Af en toe viel het stil. Dan zaten we met elkaar in de virtuele ruimte, we keken naar elkaar, wendden soms onze blik af of staarden voor ons uit. Die momenten waardeerden we. De stilte heeft in een online vergadering doorgaans iets ongemakkelijks. De vergaderprogramma's zijn ingericht op functionaliteit en efficiëntie, niet op zoiets als het koesteren van stilte. Door het benoemen van die momenten van stilte in de taskforce ervoeren we allebei dat we even niet zo hard hoefden te werken. Het leert ons ook over de impliciete norm dat het goed is om je te laten horen tijdens vergaderingen. Boeddhist Sakyong Mipham leert ons echter met zijn boek [the Lost Art of Good Conversation](#) dat de kracht van een goed gesprek hem juist zit in de stilte, in luisteren, zowel naar jezelf als naar de ander. Na het luisteren komt spreken pas aan bod en dat doe je alleen als het bijdraagt.

[SAAR]

Ik las laatst met veel plezier de originele debuutroman van Bette Andriaanse, Post voor Rus Ordelman, over mens zijn in de huidige tijd waarin een van de personages haar eenzame momenten in het bijzijn een stille getuige op het beeldscherm doorbrengt: een betaalde videodienst om je minder alleen te voelen.

Ik denk dat het niet alleen de stilte is die we digitaal dienen te vinden maar vooral ook de saamhorigheid. In het samenwerken in 'the cloud' wint efficiëntie het van saamhorigheid. Als we nog lang op dezelfde efficiënte manier alleen maar digitaal samenwerken vrees ik dat dat veel leed en depressie gaat veroorzaken doordat we de 'non-momenten van het samenzijn' missen. Daar maak ik me zorgen om. Ik denk dat het bittere noodzaak is om nieuwe manieren te vinden om verbinding te vinden in stilte. Momenten van niet hoeven. Van samen zijn.

[TESSA]

Ik denk bij je observatie meteen aan de rozentuin van Jenny Odell in haar boek [How to do Nothing](#). De schrijfster keert keer op keer terug naar een rozentuin in haar buurt om te ervaren dat ze niets hoeft te doen. Ondanks dat het een solitaire onderneming was, leerde ik door haar verhaal veel over samenzijn. Odell beschrijft bijvoorbeeld dat ze wel andere mensen ziet bij de rozentuin, maar dat interactie tot het minimum beperkt blijft, niemand hoeft iets te doen - ze eerbiedigen samen in stilte het gezelschap van de rozen. De rozentuin liet me inzien dat nabijheid van andere mensen niet altijd nodig is om verbonden te zijn. Soms kan stilte juist meer verbinden dan het doorbreken daarvan. Ik begon me af te vragen of ik zelf een plek heb waar ik naartoe kan gaan als ik toevlucht nodig heb, een plek waar ik in stilte kan zijn in gezelschap van andere mensen. Heb jij een rozentuin?

[SAAR]

De IJssel bij Zwolle is mijn rozentuin waar ik tot rust kom en niets meer hoef. Het meanderen, het stromen van de rivier, dat brengt me tot rust. De wolkenvergezichten, het zicht op Hattem aan de overkant in het avondlicht. De spoorbrug die bijna thuis betekent. Als ik te druk ben in mijn hoofd brengt de IJssel mij tot rust. Ik loop er graag naartoe na een drukke dag. Daar waait de wind de zorgen uit mijn hoofd. Heen en weer een wandeling van zo'n zeven kilometer. Wim Eikelboom, journalist en stadgenoot maakte er een podcast over: [Rivierverhalen](#). Als ik niet de tijd heb om zelf naar de IJssel te lopen, is het luisteren van die prachtige podcast genoeg.

[TESSA]

Ik realiseer me door je referentie aan de podcast dat een rozentuin ook thuis of in jezelf kan bestaan. In muziek, in een mooie podcast, in stilte of zelfs in een online sportles. De rozentuin is verscholen in onszelf, mits we er de tijd voor maken. Dat laatste is niet altijd makkelijk, met een smartphone binnen handbereik. Anke Hans, een notificatiefilosoof, leerde mij jaren geleden de term 'smart' opnieuw bezien. Ze vroeg me: dient je smartphone jou? Doet het wat goed voor je is? Is het stil als het stil moet zijn en laat het je iets weten als je dat nodig hebt? Ik kon niets bevestigen. Ik leerde door haar scherpe vragen en eigenzinnige blik het onderscheid te maken tussen 'being smart', dat kun je meteen in het moment zijn en 'becoming wise' een proces dat tijd en geduld vergt.

HET VERDRAGEN VAN HET NIET-WETEN

In een van de gesprekken over creativiteit zei een collega dat je bij een creatieve sessie eerst door heel veel bagger moet voordat je tot echte creativiteit komt. Dit fenomeen van eerst door de modder moeten ploegen voordat de parel tevoorschijn komt wordt breed herkend: alle aanwezige docenten zagen dit gebeuren, bij zichzelf en bij hun studenten. Tegelijkertijd is er een overvloed aan nieuws, elke dag staan er nieuwe foto's op Instagram, nieuwe dansmoves op TikTok, een oneindige tijdlijn op LinkedIn met carrièrekansen. Dat kan best wel afleiden, want het geeft de indruk dat de parels van anderen er al meteen waren. Het doet vermoeden dat er nooit modder of bagger is geweest. Het rommelige grijze gebied is noodzakelijk om tot nieuwe ideeën te komen, maar de vraag is: hebben we nog het geduld om te verdragen dat we het nog niet weten?

[SAAR]

Het mogen niet weten. Dat is het mantra van Lucas de Man. [Hij sprak een paar jaar geleden in opdracht van Vrijheidscolleges onder andere op het Bevrijdingsfestival in Zwolle over de vrijheid om te mogen niet weten.](#) Want pas als we beperkt worden in het niet weten is er geen vrijheid meer, aldus De Man. Zijn voordrachten en ideeën over niet-weten zijn gebundeld in het kleine boekje 'Ik weet niet dus ik ben', een verfrissende kijk op het niet weten. Een thema dat aan het denken zet, want zijn wij bovenal niet steeds op zoek naar ware kennis? Naar Het Antwoord en De Waarheid? Religie, de politiek of de markt pretenderen die waarheid in pacht te hebben, maar ook zij weten het niet, aldus De Man. Er is niet één waarheid. En dat is voor ons mensen een moeilijk te verteren werkelijkheid, want we zoeken kaders, houvast, zekerheid. We denken dat we weten hoe het leven hoort te

lopen en als het even anders loopt dan we kunnen bevatten, raken we de draad kwijt, ontaard, ontmoedigd. Terwijl juist in het onbekende, het niet weten ook heel veel kracht zit, voor creativiteit en toekomstdenken zeker. Toekomstverkennen is per definitie niet-weten. De voordracht van De Man stamt uit 2018 maar is vandaag de dag relevanter dan ooit en een bijzonder pleidooi om te durven twijfelen, durven te niet weten.

[TESSA]

Lang geleden maakte de Amerikaanse president Eisenhower het onderscheid tussen wat 'urgent' en 'belangrijk' is. Hij zei: urgente zaken zijn niet belangrijk en belangrijke zaken zijn niet urgent. Mijn agenda stond bol van de telefoongesprekken, meetings, dringende afspraken - in Eisenhowers optiek veel urgente zaken. Binnen een mum van tijd ging er een streep door al die activiteiten. Opeens was er de ruimte om me af te vragen of ik mij wel bezighield met dingen die ik wezenlijk belangrijk vind. Deze tijd leent zich ervoor om dit tegen het licht te houden. De ruis nam af, waardoor ik beter kon zien wat er echt toe doet. Mijn eerste reactie op de coronacrisis was om alles te lezen en kijken wat ik voorbij zag komen om sleutelthema's als economie, zorg en privacy te begrijpen. Maar tegelijkertijd zag ik ook allerhande experts over elkaar

heen buitelen. Zij vonden elk hun eigen gelijk, hun wereldbeeld nog eens extra bevestigd. Op dat vlak voelde het alsof we opnieuw in de hoogste versnelling gingen, maar nu om te duiden. Ik vroeg me af: is het in het oog van de storm wel nodig om meteen te roepen 'dit is het!'. Kunnen we het onszelf toestaan om die storm te ervaren?

[SAAR]

Ik denk dat we het aan onszelf verplicht zijn om die storm te ervaren. Ik denk dat we het aan onszelf verplicht zijn om überhaupt meer te ervaren en minder meteen te verklaren. Ik grijp nog even terug op dat boek van Arita Baaijens, waarin ze ook ervaringen beschrijft die ze met geen mogelijkheid met haar wetenschappelijke achtergrond kan verklaren. Maar ze zijn er wel degelijk. En in dat open staan voor ervaren en het uitstellen van de verklaring, of zoals wij onze studenten al vanaf hun eerste jaar proberen in te prenten: uitstellen van oordeel, dat is heel belangrijk. En dat zouden we meer mogen doen.

[TESSA]

Je zet me aan het denken met Baaijens die ervaringen beschrijft die niet wetenschappelijk te toetsen waren. Of in ieder geval niet op korte termijn. Dat is een spanning die ik zelf ook ervaar met wetenschappelijk werk over de toekomst. Max Weber, een bekende socioloog, schreef al in 1919, net iets meer dan 100 jaar geleden over het fenomeen 'onttovering'. Hij stelde dat we in Westerse landen in staat zijn geweest om ons goed te organiseren, de steden zijn veilig en schoon en burgers weten waar ze naartoe moeten als ze een paspoort willen aanvragen. Dat zijn niet te onderschatten verworvenheden. Weber zag ook dat er door die drift om te organiseren ook iets verloren ging: het onverklaarbare, het mystieke, intuïtieve aspect van het leven. Achteraf bezien is het niet verwonderlijk dat het onverklaarbare het verloor in de slag tegen wetenschappelijke validiteit. Maar de vraag is wel of we daar nu nog aan vast willen houden.

EEN NIEUWE MINDSET: VAARDIG WORDEN IN ONZEKERHEID

Beleidsmakers maakten tot voor kort beleid op basis van wat we wisten en studenten kozen studies waarvan ze wisten dat ze goed terecht zouden komen. Maar van de ene op de andere dag is de zekerheid van zekerheid onder onze voeten weggeslagen, we moesten concluderen: zekerheid is helemaal niet zo zeker.

De kracht van toekomstdenken is de durf om ongemak te cultiveren. Bijvoorbeeld door te kijken wat we precies kunnen met gevoelens van onzekerheid. Onzekerheid is het domein van futuristen, maar ook zeker van kunstenaars. Zij brengen het collectieve ongemak in beeld. Hoe gaan we met het ongemak om, waar zit onze pijn? Dat is de kunst van het gesprek, dat begint met luisteren. En het niet hoeven weten. Mogen zoeken. Mogen niet-weten. Mogen vertragen en verstillen.

Accepteren dat we leven in tijden van onzekerheid.

Deze vragen blijven ons bezighouden. We zien dit interactieve artikel als het begin van een breder gesprek. We zetten dat gesprek voort tijdens verschillende virtuele en live ontmoetingen. Wil je op de hoogte blijven? Mail dan naar designingthefuture@fontys.nl. Samen met studenten, partners uit het bedrijfsleven en verschillende overheden gaan we met het lectoraat Designing the Future de rol van onzekerheid het komende jaar verder uitdiepen. We gaan concrete tools ontwikkelen om een divers publiek te helpen om te gaan met onzekerheid. En dat doen we niet alleen, samen met studenten, docenten, medewerkers, strategen, beleidsmakers, onderzoekers en kunstenaars gaan we op onderzoek uit. We constateerden ook: we kunnen dit niet zonder de wijsheid van jongeren. Zij zijn wendbaar, creatief

en niet gehinderd door systemen. We hebben studenten Trend Research & Concept Creation in Lifestyle daarom als startschot gevraagd om concepten te ontwikkelen die mensen helpen omgaan met onzekerheid. Hun perspectief zal ons ongetwijfeld inspireren om op nieuwe manieren te kijken naar de wereld die piepend en krakend weer op gang komt. weten?